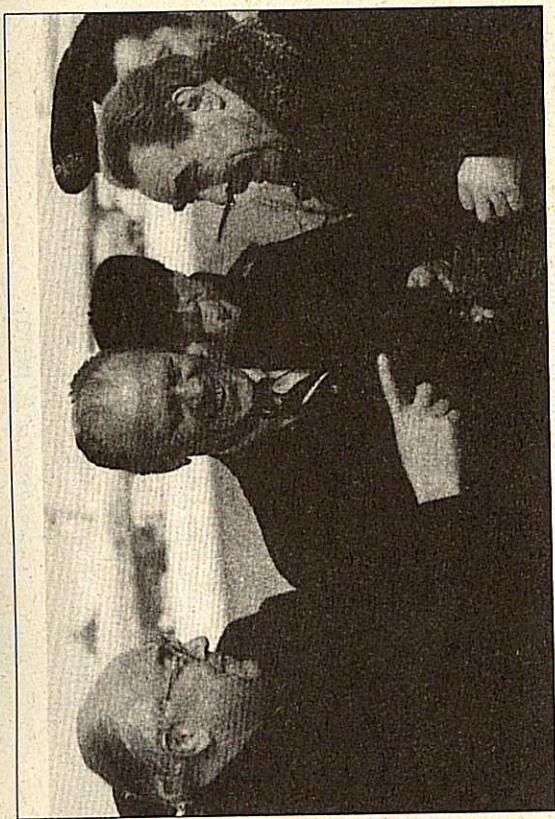

Henry Kissinger

Umění diplomacie

Od Richelieua k pádu Berlínského zdi

PROSTOR

29. kapitola

Détente a jeho protivníci

Vysvozením Spojených států z demoralizujícího pouštění žilou ve Vietnamu a převedením pozornosti země k širším mezinárodním otázkám se Nixonova vláda snažila vytvořit to, co poněkud nabubřele nazvala „strukturou míru“. Trojúhelníkový vztah mezi Spojenými státy, SSSR a Čínou odemkl brány k velkým průlomům: konci vietnamské války, smlouvě o zaručeném přístupu do rozděleného Berlína, dramatickému snížení sovětského vlivu na Středním východě, zahájení arabsko-izraelského mírového procesu a ke Konferenci o evropské bezpečnosti (dovíšené za Fordovy vlády). Každá z těchto událostí přispěla ke všem ostatním. Politika vázanosti fungovala nad očekávání dobře.

Détente vneslo novou pohyblivost do evropské diplomacie, která byla od konečné konsolidace východní a západní sféry vlivu v roce 1961 prakticky petrifikována. Až do září roku 1969, kdy byl zvolen německým kancléřem Willy Brandt, trvaly západoněmecké vlády na tom, že jediná legi-

timní německá vláda sídlí v Bonnu. Spolková republika vyhlásila takzvanou Hallsteinovu doktrínu: odmítala uznat východoněmecký režim a přerušila diplomatické styky s každou zemí (s výjimkou Ruska), která jej uznala.

Poté, co byla v roce 1961 postavena Berlínská zeď¹, se problém sjednocení Německa postupně vytratil z programu jednání mezi Východem a Západem. Úsilí Němců o jednotu bylo dáno dočasné k ledu. V oněch letech zkoumal de Gaulle možnost jednání s Moskvou nezávisle na Spojených státech vyhlášením politiky „uvolňování, dohody a spolupráce“ s východní Evropou. Doufal, že bude-li Moskva chápat Evropu jako sobědobného činitele a nikoli jako amerického satelita, mohl by přimět kremlské vládcy – tisněné Čínou – k uvolnění kontroly nad východní Evropou. De Gaulle chtěl, aby se v západní Německo do jisté míry odpoutalo od Washingtonu a aby se ve svém kurzu vůči Sovětům řídilo Francií.

De Gaullova analýza byla správná, avšak přecenila možnosti Francie využít pohyblivější mezinárodní situace. Spolkové republice se nechtělo obrátit se k mocné Americe zády. Někteří němečtí představitelé však de Gaullovu koncepci pochopili. Začali věřit, že by Spolková republika mohla mít ty karty, které Paříži scházely. Brandt, který byl německým ministrem zahraničí v době, kdy generál hrál svůj gambit, pochopil důsledky, které vyplývaly z de Gaullovy vize. Ve svých vzpomínkách uvádí, že ti Němci, kteří podpořili de Gaullovu iniciativu,

nepochopili, že generál nebude usilovat o uskutečnění jejich snů o evropské nukleární odstrašovací síle (jednoznačně německou účast odmítl). Také přehlédl skutečnost, že vytvářel politiku détente, kterou pravcové křídlo Unie [německé konzervativní strany] nikdy nemohlo podpořit a která v mnoha ohledech razila cestu naší pozdější východní politice.¹

Sovětská okupace Československa v roce 1968 s de Gaullovu iniciativou skončila, avšak paradoxně otevřela dveře Brandtovi, na něhož přišla řada v roce 1969, kdy se stal německým kancléřem.

Brandt přišel s tezí, která tehdy šokovala: protože spoléhání se na Západ vedlo k patové situaci, je třeba usilovat o sjednocení pomocí sblížení Německa s komunistickým světem. Vyzval svoji zemi, aby uznala východoněmeckého satelita, přijala hranice s Polskem (linií Odra-Nisa) a zlepšila vztahy se Sovětským svazem. Uvolní-li se vztahy mezi Východem

a Západem, Sovětský svaz možná nebude tak rigidní v otázce sjednocení. Přinejlepším by to mohlo vést ke zlepšení úřadu východoněmeckého obyvatele.

Zpočátku měla Nixonova vláda k Brandtově východní politice těžké výhrady. Kdyby se oba německé státy snažily navzájem svádět, mohly se nakonec shodnout na nějakém nacionalistickém, neutralistickém programu, kterého se obával Adenauer i de Gaulle. Spolková republika měla atraktivnější politický a společenský systém; komunisté měli tu výhodu, že uznání jejich státu, jakmile by k němu došlo, by bylo nezvratné a že měli v rukou klíč ke sjednocení. Především se však Nixonova vláda strachovala o jednotu Západu. De Gaulle již porušil jednotnou frontu Západu vůči Moskvě stažením Francie z NATO a sledováním vlastní politiky détente s Kremlem. Washington se díval s úzkostí na děsivou možnost, že by se z Aliance mohlo stáhnout i západní Německo.

Avšak čím více získávala Brandtova iniciativa na dynamice, tím více si Nixon a jeho společníci uvědomovali, že – bez ohledu na nebezpečí východní politiky – alternativa k ní je ještě riskantnější. Bylo stále jasnější, že Hallsteinova doktrína je neudržitelná. V polovině šedesátých let ji modifikoval sám Bonn ve vztahu k východoevropským komunistickým vládním na základě nepřesvědčivého argumentu, že se nemožou samy sobě bodně rozhodovat.

Problém však byl hlubší. V šedesátých letech bylo nemyšlitelné, že by Moskva bez velké krize dovolila, aby se její východoněmecký satelit zhroutil. A každá krize, která by byla důsledkem trvání Němců na jejich národních aspiracích – nebo která mohla být hodnověrně takto prezentována –, v sobě skrývala velkou možnost rozštěpení západní aliance. Žádný spojenec nechtěl riskovat válku za sjednocení země, která jim za války způsobila utrpení. Nikdo se nehnal na barikády poté, co Nikita Chruščov pohrozil, že předá přístupové trasy do Berlína východoněmeckým komunistům. Všichni západní spojenci bez výjimky se smířili s postavením Zdi, která rozdělovala Berlín a symbolizovala rozdělení Německa. Po léta uznávaly demokracie slovně myšlenku německé jednoty, avšak nedělaly nic pro její uskutečnění. Tento přístup se dostal na hranici svých možností. Německá politika atlantického partnerství se hroutila.

Nixon a jeho poradci proto přijali nutnost východní politiky, přestože měli za to, že Brandt – na rozdíl od Adenauera – nebyl nikdy emocionálním stoupencem Atlantické aliance. Existovaly pouze tři možnosti, které mohly narušit poválečný status quo v Evropě – obě supervelmoci a Německo, pokud by se rozhodlo podřídit vše sjednocení. V šedesátých letech se de Gaullova Francie pokusila o demontáž sfér vlivu a neuspěla.

¹ Willy Brandt, *People and Politics: The Years 1960–1975*, přel. J. Maxwell Brownjohn, Little, Brown, Boston 1976, s. 123–134.

Avšak kdyby se o rozložení poválečného pořádku pokusilo Německo, nejsilnější evropská ekonomika a zároveň evropská země, která přišla o největší území, mohlo vskutku dojít k vážným důsledkům. Když dal Brandt najevo, že hodlá Východu předložit svoje nabídky, Nixonova vláda dospěla k závěru, že by jej měly Spojené státy podpořit, místo aby překážely v jeho úsilí a riskovaly uvolnění Spolkové republiky ze svazků NATO a z omezení kladených Evropským společenstvím.

Navíc dala podpora Brandtovy východní politiky Americe nástroj k ukončení dvacetileté berlínské krize. Nixonova vláda trvala na přísné vázanosti východní politiky a přístupu do Berlína, a také mezi oběma těmito otázkami a celkovou sovětskou zdrženlivostí. Protože byla východní politika založena na konkrétních německých ústupcích – uznání linie na Odře a Nise a východoněmeckého režimu výměnou za tak nehmotné ústupky, jako bylo zlepšení vztahů –, Brandt by nikdy ne získal parlamentní souhlas, kdyby s ní nebyly spojeny konkrétní nové záruky-přístupu do Berlína a jeho svobody. Jinak by se Berlín stal obětí komunistického obtěžování jako enkláva ležící sto osmdesát kilometrů v hloubi území východoněmeckého satelita, jehož suverenitu by nyní mezinárodní společenství uznalo. Vznikla by tak právě ona situace, již se Stalin a Chruščov snažili dosáhnout pomocí blokad a ultimát. Zároveň Bonn neměl dostatečný vliv, aby mohl řešit problémy Berlína sám. Pouze Amerika byla natolik silná, že mohla klást odpor potenciálním tlakům vyplývajícím z jeho izolace, a měla k dispozici dostatečné diplomatické nástroje, aby dosáhla změny přístupových procedur.

Právní postavení Berlína jakožto enklávy hluboko uvnitř Sověty kontrolovaného území bylo založeno na právní fikci, že jej technicky „okupují“ čtyři vítězové druhé světové války. Jednání o Berlínu tedy nutně musela být vedena Spojenými státy, Francií, Velkou Británií a Sovětským svazem. Ve vhodné době se také jak sovětské vedení, tak Brandt (prostřednictvím svého mimořádného vyjednávatele Egona Bahra) obrátili na Washington se žádostí, aby pomohl dostat jednání z mrtvého bodu. Po složitých vyjednáváních bylo v létě 1971 dosaženo nové Čtyřstranné dohody, která zaručovala svobodu západního Berlína i západní přístup do něho. Od té doby Berlín zmizel ze seznamu mezinárodních ohnisek krizí. Na světovou arénu se vrátil až ve chvíli, kdy padla Zeď a kdy se zhroutil Německá demokratická republika.

Vedle dohody o Berlíně vedla Brandtova východní politika ke smlouvám o přátelství mezi západním Německem a Polskem, mezi západním a východním Německem a mezi západním Německem a Sovětským svazem. To, že Sověti kladli takový důraz na uznání Stalinových hranic zá-

padním Německem, ve skutečnosti prozrazovalo slabost a nejistotu. Na první pohled nemohla Spolková republika, která byla jen torzem Německá, ohrozit nukleární supervelmoc. Zároveň tyto smlouvy daly Sovětům dobré důvody ke zdrženlivosti přinejmenším po dobu jednání a v průběhu ratifikačního procesu. Zároveň se v západoněmeckém parlamentu projednávaly smlouvy, Sověti nechtěli učinit nic, co by schválení ohrozilo; poté si dávali pozor, aby nedohnali Německo zpět k Adenauerově politice. A tak když se Nixon rozhodl zaminovat severovietnamské přístavy a obnovit bombardování Hanoje, Moskva nijak hlasitě neprotestovala. Dokud byl Nixon v silném vnitropolitickém postavení, politice détente se podařilo provázat celou řadu problémů mezi Východem a Západem po celém světě. Jestliže chtěli Sověti sklidit ovoce uvolnění napětí, museli k détente přispět i oni.

Zatímco ve střední Evropě Nixonova vláda dokázala uvést do vzájemného vztahu několik jednání, na Středním východě použila politiku détente jako bezpečnostní síť v době, kdy zatláčovala politický vliv Sovětského svazu. V průběhu šedesátých let se Sovětský svaz stal hlavním dodavatelem zbraní Sýrii a Egyptu i organizační a technickou oporou radikálních arabských skupin. Na mezinárodních fórech Sovětský svaz jednal jako mluvčí arabského stanoviska, dosti často i jeho nejradikálnější podoby.

Pokud by tento vývoj pokračoval, diplomatické pokroky by byly přičítány sovětské podpoře, zatímco z patové situace by vyplývalo riziko opakovaných krizí. Patovou situaci bylo možné překonat jen v případě, že by si všechny strany připustily základní geopolitickou realitu. Středního východu: že Izrael je příliš silný (nebo že by se mohl takovým stát), než aby jej dokázali porazit všichni jeho sousedé dohromady, a že Spojené státy nepřipustí sovětskou intervenci. Nixonova vláda tedy trvala na tom, aby nenest oběti dříve, než se Amerika zapojí do mírového procesu. Sovětský svaz měl značnou schopnost zvyšovat napětí, avšak neměl žádný prostředek, jak krize ukončit či jak diplomaticky podpořit věc svých přátel. Mohl pohrozit intervencí, avšak zkušenost více než dostatečně prokázala sovětskou tendenci tvářit v tvář americkému odporu ucovnout.

Klíč k míru na Středním východě tedy byl ve Washingtonu, nikoli v Moskvě. Pokud by Spojené státy hrály svoji partii opatrně, Sovětský svaz by buď musel přispět ke skutečnému řešení, nebo by jeden z jeho arabských klientů vystoupil z řady a začal by se sblížovat se Spojenými státy. V každém případě by byl sovětský vliv u radikálních arabských států zredukován. Proto jsem začátkem Nixonova prvního prezidentského období jednomu novináři optimisticky sdělil, že se nová vláda pokusí eli-

minovat sovětský vliv na Středním východě. I když tato neopatrná poznámka vyvolala bouři hněvu, přesně vystihovala strategii, kterou se Nixonova vláda chystala realizovat.

Sovětská vláda nechápalí své strategické dilema, a proto se snažili Washington nalákat, aby podpořil takové diplomatické výsledky, které by posílily sovětské postavení v arabském světě. Avšak dokud Sovětský svaz dodával radikálním státům na Středním východě většinu jejich zbraní a dokud byly jejich diplomatické programy totožné, Spojené státy neměly žádný zájem s Moskvou spolupracovat – i když to nebylo vždy jasné těm, kdo považovali spolupráci se Sovětským svazem za cíl o sobě. Z pohledu Nixona a jeho poradců bylo nejlepší strategií ukázat, že Sovětský svaz si chce být schopen krize podněcovat, že však nebyl schopen je řešit. Umírněnou politiku v arabském světě chtěla Amerika povzbudit odměňováním odpovědných arabských vůdců americkou podporou v případě, že jejich stížnosti byly oprávněné. V takové situaci by se Sovětský svaz buď účastnil jednání, nebo by byl vytlačen na periferii středovýchodní diplomacie.

Při sledování tohoto cíle se Spojené státy rozhodly pro dvě navzájem se doplňující politiky: blokovaly každý arabský tah, který vycházel ze sovětské vojenské podpory či znamenal sovětskou vojenskou hrozbu, a ujal se mírového procesu poté, co zklamání z patové situace dovedlo některé klíčové arabské vůdce k distancování se od Sovětského svazu a k přiklonění se ke Spojeným státům. Tyto podmínky nastaly po válce na Středním východě v roce 1973.

Až do té doby Spojené státy musely kráčet po neschůdné cestě. V roce 1969 ministr zahraničí Rogers předložil plán, který byl po něm pojmenován, v němž Amerika podpořila hranice Izraele z roku 1967 s „malými“ úpravami výměnou za celkovou mírovou smlouvu. Rogersův plán se dočkal obvyklého osudu iniciativ, které přišly dříve, než se změnila základní realita: Izrael jej odmítl, protože nebyl ochoten přijmout vymezení hranic, a arabské státy jej odmítly proto, že nebyly ochotny se zavázat k míru (jakkoli vážní by takový mír byl).

V roce 1970 došlo k vážným vojenským konfrontacím. První z nich se odehrála podél Suezského průplavu, když Egypt zahájil takzvanou opo-třebovací válku proti Izraeli. Izrael podnikl rozsáhlé letecké odvetné útoky do hloubi egyptského území, načež Sovětský svaz odpověděl tím, že v Egyptě instaloval rozsáhlý systém protiletecké obrany obsluhovaný asi patnácti tisíci sovětskými vojáky.

Nebezpečí se neomezovala na Egypt. V průběhu roku 1970 Organizace pro osvobození Palestiny (OOP), která se v Jordánsku stala téměř jakýmsi státem ve státech, unesla čtyři letadla a donutila je k letu do Jordánska.

Kráľ Husajn pak nařídil své armádě, aby na OOP zaútočila, a vyhostil její vůdce. Sýrie podnikla invazi do Jordánska, zatímco Izrael mobilizoval. Zdálo se, že se Střední východ dostal na pokraj války. Spojené státy značně posílily své námořní síly ve Středozemí a daly jasné najevo, že žádnou vnější intervenci nebudou tolerovat. Záhy bylo zřejmé, že Sovětský svaz nebude riskovat konfrontaci se Spojenými státy. Po stažení se Sýrie krize skončila, avšak až poté, co bylo arabskému světu názorně předvedeno, která supervelmoc je pro utváření budoucího vývoje oblasti relevantní.

První známkou, že Nixonova strategie působí, přišla v roce 1972. Egyptský prezident Anvar Sadat propustil všechny sovětské vojenské poradce a vyzval sovětský technický personál, aby opustil zemi. Zároveň Sadat navázal tajné diplomatické kontakty s Bílým domem, přestože byly omezeny nejprve s ohledem na americké prezidentské volby, později v důsledku aféry Watergate.

V roce 1973 Egypt a Sýrie zahájily válku proti Izraeli. Jak pro Izrael, tak pro Spojené státy to bylo úplné překvapení; ukázalo se přitom, jak jsou zpravodajské analýzy ovlivňovány předem danými názory.² V amerických analýzách zcela převládlo přesvědčení o obrovské izraelské převaze, takže veškerá arabská varování byla odmítnuta jako pouhé blafování. Neexistovaly důtkazy, že by Sovětský svaz aktivně nabádal Egypt a Sýrii, aby šly do války, a Sadat nám později řekl, že sovětské vůdce od začátku naléhali na uzavření příměří. Sovětské dodávky, které měly nahradit materiál zničený ve válce, nebyly svým rozsahem a účinkem ani zdaleka srovnatelné s významem amerického leteckého mostu do Izraele.

V arabsko-izraelské válce v roce 1973 bojovaly arabské armády efektivněji než ve všech předchozích konfliktech. Izrael však překročil Suezský průplav a dostal se na třicet kilometrů od Káhiry. Podarilo se mu okupovat syrské území až k samému předměstí Damasku. K obnovení předválečného stavu a později k dosažení pokroku na cestě k míru bylo zapotřebí americké podpory.

Sadat se stal prvním arabským vůdcem, který to pochopil. Opustil přístup založený na zásadě „vše nebo nic“, odvrátil se od Moskvy a přiklonil se k Washingtonu, od něhož očekával pomoc v postupném mírovém procesu. Dokonce i syrský prezident Háfíz Asád, považovaný za radikálnějšího z obou vůdců a užěji spjatého se Sovětským svazem, se obrátil na americkou diplomacii ve věci Golanských výšin. V roce 1974 byly podepsány prozatímní dohody s Egyptem a Sýrii, které zahájily proces izraelského stahování se výměnou za arabské bezpečnostní záruky. V roce

² Viz Henry Kissinger, *Years of Upheaval*, Little, Brown, Boston 1982, s. 459n.

dle nichž dohoda není založena na vzájemných ústupcích, nýbrž je úspěchem pouze jedné strany. Politika vázanosti byla v rozporu s legalistickým tradicemi amerického zahraničněpolitického establishmentu. Sblížení s Čínou se dotklo protikomunistické čínské lobby. Kombinace konfrontační a kooperativní politiky, která vyplývala z détente se Sovětským svazem; narazila na tradiční černobilý předpoklad, že každá země musí být buď přátelská nebo nepřátelská a nikoli, jak je tomu v reálném světě, kombinací obojího.

Tyto neshody se dosti podobaly těm, jimž musel čelit Wilson v letech 1915–1919, kdy své izolacionistické zemi dal světovou roli, Roosevelt v letech 1939–1941, kdy postavil Ameriku po bok Velké Británie, a Truman v letech 1946–1949, kdy vytvářel architekturu studené války.

Hlavní rozdíl spočíval v tom, že tyto diskuse nyní probíhaly uprostřed vřelí koleť války ve Vietnamu, po němž bezprostředně následovala aféra Watergate. V americkém systému je prezident jedinou celostátně volenou osobou a je také jediným, kdo může definovat národní cíle. Jiné instituce mohou vystupovat s prohlášeními o zahraniční politice, avšak pouze prezident je v takovém postavení, že může politiku dlouhodobě realizovat. Kongres, zákonodárny orgán, má sklon problémy rozdělit na řadu jednotlivých rozhodnutí, která se pak snaží vyřešit vzájemnými kompromisy. Média mohou doporučit určitou linii, ale nemožou se zabývat nuancemi realizace. Avšak podstatou zahraniční politiky je právě schopnost sledovat hromaděním nuancí dlouhodobé cíle. A proto je stanovení směru vývoje úkolem, který připadá prezidentovi. I když jiné instituce mohou tento směr modifikovat nebo i překazit, nedokáží prosadit koherentní alternativu.

Všechny velké začátky v americké zahraniční politice prosadili silní prezidenti ve vzájemné spolupráci s jinými americkými institucemi. Prezident působí jako pedagog, jehož mravní vize dává diskusi rámeček. Kdyby nebylo aféry Watergate, Nixon mohl přetvořit své velmi hmatatelné zahraničněpolitické úspěchy z prvního prezidentského období v trvalé operační principy – jako Franklin Delano Roosevelt vytvořil a pak upevnil nový přístup k americké domácí politice a jako Truman a Acheson stanovili směr politiky zahraničí.

Avšak Nixonova vůdcovská schopnost se zhroutila v důsledku aféry Watergate. Zde není místo k hlubší analýze této tragédie; postačí, když zdůrazníme, že Watergate zbavila Nixona mravní autority nezbytné pro pedagogický úkol, jehož si jeho politika vyžadovala. V každodenních záležitostech jednal až do konce rozhodně a bystře. Avšak v dlouhodobých a koncepčních spotech sice mohl dále formulovat základní problémy, ne-

1975 Izrael a Egypt uzavřely druhou dohodu o odpoutání vojenských sil. V roce 1979 Egypt a Izrael podepsaly formální mírovou dohodu pod patronátem prezidenta Cartera. Všechny americké vlády od té doby značně přispěly k mírovému procesu včetně prvních přímých jednání mezi Arabem a Izraelci organizovaných v roce 1991 ministrem zahraničí Jamesem Bakerem a izraelsko-palestinské dohody pod patronátem Clintona v září 1993. V žádném z těchto iniciativ nehrál Kreml významnou roli.

Na těchto stránkách se nemohu zabývat podrobnostmi středovýchodní diplomacie, v níž šlo především o to, jak Spojené státy využijí svých vztahů k Moskvě ke snížení sovětského vlivu na Středním východě, aniž by vyvolaly velkou krizi. V diskusích sedmdesátých let Nixonovi kritikové značně ironizovali jeho údajnou snahu zaplést Sovětský svaz do samotných dohod, jejichž důsledkem by bylo iluzorní snížení napětí. Avšak jeho středovýchodní diplomacie byla názornou ukázkou toho, jak on a jeho poradci chápali strukturu míru, na niž prezident tak často poukazoval. Nebyla to naivně optimistická snaha o samoučelnou spolupráci, nýbrž metoda vedení geopolitického konkurenčního boje. Americká strategie byla založena na tezi, že by Sovětský svaz měl být postaven před volbu: buď se distancuje od svých radikálních arabských klientů, nebo se bude muset smířit s poklesem svého vlivu. Nakonec tato strategie omezila sovětský vliv a dala klíčové postavení ve středovýchodní diplomacii Spojeným státům.

Nixonova vláda usilovala o dosažení tohoto cíle po dvou liniích. V průběhu války na Středním východě udržovala téměř každodenní kontakt s Kremlem. Tím zabránila rozhodnutím učiněným v rozrušení či na základě nedostatečných informací. Nemohla sice zabránit všem napětím vyplývajícím ze střetu zájmů, avšak snížila nebezpečí krize pramenící z nedorozumění. Aby měli Sověti co ztratit, vedli jsme s nimi současně jednání o široké škále problémů. Jednání o Berlínu přispívala k sovětské zdrženlivosti na Středním východě hluboko do roku 1973. Poté přispěla ke zmírnění sovětských reakcí konference o evropské bezpečnosti. Současně probíhala kyvadlová jednání, která vytlačila Sovětský svaz na periferii středovýchodní diplomacie. Mezi definováním významných kritérií pokroku a samoučelnými dohodami, z nichž by vyplývala závislost na dobré vůli Sovětů, bylo nutno najít přesnou rovnováhu. Détente nejen uklidnilo mezinárodní situaci, nýbrž také vytvořilo zábrany, které sovětské vůdce příměly akceptovat významný geopolitický ústup.

I přes tyto úspěchy za Nixonovy vlády stály spory o jeho zahraniční politiku. Jakýkoli posun v zahraniční politice naráží na odpor stoupenců předcházejícího kurzu, každé úspěšné jednání je vystaveno útokům, po-

byl však již natolik silný, aby měl vliv na jejich řešení. Bez vyvažovací role silného prezidenta, který by působil jako zprostředkovatel a integrační faktor, mohla každá svářející se skupina hnát svůj partikulární názor do krajnosti. Po většinu sedmdesátých let tedy probíhaly konflikty ohledně témat, která byla neoddělitelnou součástí předcházejících velkých amerických iniciativ. Scházela však syntéza, která v jiných formativních obdobích poskytovala nezbytný podnět novým začátkům Ameriky.

Nixonův nový přístup k zahraniční politice se stal výzvou pro přesvědčení o americké výjimečnosti a pro princip, že politika má být založena na přítakání transcendentním hodnotám. Úkolem Ameriky, jak jej chápali Nixon a jeho poradci, bylo přizpůsobit tyto tradiční pravdy novému mezinárodnímu prostředí. Domácí zkušenosti způsobily, že Amerika interponovala mezinárodní pořádek jako cosi v podstatě neškodného a svoji diplomacii jako výraz své dobré vůle a ochoty ke kompromisu. V této koncepci bylo nepřátelství považováno za cosi úchylného. Naproti tomu Nixonova zahraniční politika vnímala svět jako sestavený z rozporuplných výzev, ze zemí, které motivuje zájem a nikoli dobrá vůle, a z postupných, nikoli definitivních změn – zkrátka jako svět, který je zvládnutelný, který však nelze ani ovládnout, ani odmítnout. V takovém světě nekynul žádný jasný konečný bod a řešení jednoho problému bylo jen počátkem problému příštího.

Takový svět vyžadoval zahraniční politiku orientovanou ve stejné míře na výdrž jako na spásu. Tradiční americké hodnoty zůstaly stejně významné jako v minulosti, avšak na rozdíl od Wilsonovy éry je již nebylo možné přetvořit v program dosažení bezprostředních a konečných výsledků. Nyní je Amerika potřebovala k načerpání vnitřních sil, které by ji převedly nejasným obdobím do světa, který – jak všichni doufali – by byl lepší než svět minulý, který by však nikdy nebyl definitivně dovršen.

Nixon a jeho poradci nespatořovali žádný rozpor v tom, že považovali komunistický svět zároveň za protivníka a spolupracovníka: protivníka, pokud jde o základní ideologii, a také v tom smyslu, že bylo nutno zabránit komunismu, aby narušil globální rovnováhu; spolupracovníka v úsilí nedovolit ideologickému konfliktu, aby vybuchl v nukleární válce. Avšak poté, co Amerika prošla celou emocionální deziluzí z Vietnamu, začali mnozí Američané hledat jistotu v novém potvrzení mravních závazků a nikoli v kalkulaci zájmů.

Protože Amerika postrádala mravně přesvědčivého prezidenta, mnozí z těch, kdo byli vychováni v tradičním přístupu k zahraniční politice – jak v liberálním, tak v konzervativním táboře –, se spojili v opozici proti Nixonovu novému přístupu. Liberálové tak učinili proto, že považovali nový

důraz na národní zájem za amorální, konzervativci proto, že jim více záleželo na ideologickém soupeření s Moskvou než na geopolitickém.

Protože americké myšlení o zahraniční politice již od dob Woodrowa Wilsona utvářely liberální myšlenky, neexistovala pro Nixonův diplomatický styl připravená klientela. Nixon nepřijal pragmatický přístup od případu k případu, jemuž dávali přednost specialisté na zahraniční politiku a právníci, kteří v takové míře utvářeli názory liberální Ameriky na mezinárodní vztahy. Nepodpořil ani wilsonovské koncepte kolektivní bezpečnosti, soudní urovnání sporů a důraz na odzbrojení jakožto jedinou – nebo přinejmenším hlavní – cestu k mezinárodnímu pořádku. V důsledku toho se liberálové dostali do nepřijemné situace: diplomatické výsledky, s jejichž obsahem souhlasili, jako bylo uvolnění napětí se Sovětským svazem a sblížení s Čínou, vycházely z principů, které wilsonovská tradice nenáviděla – principů, jako je důraz na národní zájem a na mocenskou rovnováhu. Přestože Nixonova vláda úspěšně prosazovala i politiku, která vycházela z wilsonovských ideálů – jako byla rostoucí emigrace ze Sovětského svazu –, tendence usilovat o tyto cíle pomocí tajné diplomacie ještě zhoršila její odcizení od představitelů historické tradice americké zahraniční politiky.

Konzervativcům se jevila jako podivná a nepřiměřená Nixonova strategie, která považovala Sovětský svaz za geopolitický fenomén. Obrovská většina jich považovala konflikt s komunismem za téměř vylučně ideologický. Byli přesvědčeni o americké odolnosti vůči geopolitickým hrozbám a považovali problémy na frontových liniích politiky zadržování za okrajové a nepřijemně podobné tradičním zápasům evropských mocností, o nichž měli vcelku nevalné mínění. Vietnamu se vzdali již za Johnsonovy vlády; považovali jej pouze za odklon od primárního zápasu a nikoli – jako Nixon – za jeho klíčovou součást. Jakožto mravní absolutisté žádným jedním se Sovětským svazem nedůvěřovali. Kompromis považovali za ústup. Konzervativní křídlo republikánské strany bylo ochotno s nevolí překousnout sblížení s Čínou jako něco, co způsobilo Moskvě újmu a co bylo takticky nezbytné při vynaňování se Ameriky z Vietnamu. Konzervativci však měli odjakživa pochybnosti o jednání s Moskvou a maximálně se jim zamlouval původní achesonovsko-dullesovský přístup – vyčkávaní v pozici síly na zhroucení komunismu. Široká jednáni o politických a vojenských problémech považovali za opuštění mravních stanovisek.

K tradičním konzervativcům se postupně přidali rekruti z nečekaného tábora – liberální, silně antikomunističtí demokraté, které od jejich strany odcizil vzestup jejího radikálního křídla. Proces deziluze těchto samozvaných nekonzervativců dokončila kandidatura McCGoverna v roce 1972,

zatímco válka na Sředním východě v roce 1973 jim poskytla první příležitost ke koherentní formulaci jejich zahraničněpolitických názorů na celostátním fóru.

Od horlivých antikomunistů, jakými byli neokonzervativci, bychom mohli očekávat, že poskytnou mravní podporu vládě, která setrvala ve Vietnamu především proto, aby neohrozila postavení obránce antikomunistických hradeb, jež si Amerika nárokovala. Podobně jako konzervativcům i neokonzervativcům však záleželo více na ideologii než na geopolitice. Několik nejvlivnějších neokonzervativců se vášnivě stavělo proti válce ve Vietnamu. A do nového tábora si přinesli všechny své staré výhrady k Nixonovi; nijak neocenili, že odolal v ostrém zápase za čestný mír. Protože Nixon neměli rádi a nedůvěřovali mu, obávali se, že by v pokusu o záchranu svého prezidentství mohl zradit životní zájmy Ameriky.

Situaci dále komplikovalo nevybíravé zacházení Bílého domu se zavedenou vládní byrokracií. Za svého prvního prezidentského období převládli Nixon značnou část diplomatické agendy do Bílého domu, jak ostatně slíbil již za prezidentské kampaně. Jakmile sovětsí vůdcové pochopili, že Nixon klíčová zahraničněpolitická rozhodnutí nikdy nepustí z rukou, otevřel se nenápadný kanál pro přímé kontakty mezi sovětským velvyslancem Anatolijem Dobryninem a Bílým domem. Tak mohl prezident projednávat nejdůležitější problémy přímo s kremelskými špičkami.

Znevážení byrokrat zuří víc než samotné peklo, a Nixonův Bílý dům ještě přilil olej do ohně necitlivostí, s níž obešel zavedené postupy. V každém jednání jde nutně o vzájemnou výměnu ústupků. Avšak ti, kdo jsou z průběhu jednání vyloučeni a neznají jeho výkyvy, bez zábran fantazírují o jednání, v němž by všechny ústupky učinila druhá strana a v němž by Amerika nemusela učinit žádné ústupky, kdyby je někdo požádal o jejich radu. Bez obvyklé záchranné sítě, jakou poskytuje byrokracie, se Nixonův Bílý dům v palbě nespokojených konzervativců, zklamanych liberálů a agresivních neokonzervativců ocitl ve zvláštní situaci: přestože jeho zahraniční politika byla úspěšná, dostal se do defenzivy.

Kritikové fakticky požadovali, aby vláda zaujala konfrontační kurz v době, kdy se Amerika otfárala pod útoky mírového hnutí, kdy se clystala obžaloba prezidenta v souvislosti s aférou Watergate (navíc jeho nástupce Gerald R. Ford byl jmenován a nikoli zvolen) a kdy každé další zasedání Kongresu omezovalo prezidentovu pravomoc pohrozit silou a zároveň usilovalo o snížení obranného rozpočtu. Podle názoru Nixonovy vlády bylo bezprostředním úkolem překonat Vietnam bez geopolitických ztrát a vytvořit takovou politiku vůči komunistům, která by odpovídala relevantním bojovým. Nixon považoval détente za taktiku v dlouhodobém

geopolitickém zápase, jeho kritikové je považovali za cíl sám o sobě, zatímco konzervativci a neokonzervativci odmítali geopolitický přístup jako pouhý historický pesimismus a dávali přednost politice neutuchající ideologické konfrontace.

Je paradoxní, že v roce 1973 již Nixonova politika natolik uklidnila vztahy mezi Východem a Západem, že bylo bezpečné ji doma napadat. Jádrem sporu byl hlubší problém – zda je možné či žádoucí, aby se americká politika emancipovala od své víry v konečné výsledky a občasnou angažovanost. Nixon tvrdil, že v multipolárním světě je nutné usilovat o změnu cestou evoluce. To vyžadovalo trpělivost, která tradičně nebyla silnou stránkou americké diplomacie. Nixonovi kritikové ve shodě s tradicí americké výjimečnosti požadovali, aby si Amerika stanovila za cíl přímou změnit sovětskou společnost – cíl, který si nedala nikdy předtím, ani v době svého atomového monopolu. Bylo nezbytné zahájit diskusi mezi stoupenci zahraniční politiky pojímané jako strategie a zahraniční politiky chápané jako křížová výprava, diskusi mezi těmi, kdo považovali za nej-moudřejší soupeřící supervelmoc zkrátit, a těmi, kdo chtěli přísně ztrestat zlo. Nevyhnutelné však nebylo zhroutení Nixonova prezidentství, které znemožnilo smysluplné řešení diskuse.

Při neexistenci nějakého společného souboru principů se každá ze stran sporu soustředila na jinou hrozbu. Nixon se děsil geopolitické zranitelnosti tvář v tvář plíživému sovětskému expanzionismu. Konzervativci se obávali mravního odzbrojení či nějaké apokalyptické nukleární konfrontace umožněné nějakým sovětským technologickým průlomem. Liberálové měli obavy z přehnaného důrazu Ameriky na vojenskou bezpečnost. Konzervativci měli strach ze sovětské vojenské převahy. Liberálové chtěli zabránit přepínání vlastních sil. Nixon usiloval o trvalou dlouhodobou strategii.

Výsledkem byl vir konfliktních a neřešitelných tlaků. Liberálové bedlivě sledovali, zda se neobjeví známky poklesu zájmu o kontrolu zbrojení. Ostražitý Nixon se bránil geopolitickým hrozbám, Kubou počínaje a Sředním východem konče. Konzervativci útočili na to, co považovali za ústup Ameriky od ideologické konfrontace a nukleární strategie. To vedlo k bizarní situaci, kdy liberálové napadali Nixona za to, že jeho obranný program je příliš mluhnutý, zatímco konzervativci jeho politiku v oblasti kontroly zbrojení kritizovali za přílišnou smířlivost. Obranné programy prosadil Nixon v Kongresu s konzervativní pomocí přes odpor liberálů, zatímco opatření na kontrolu zbrojení byla schválena – tam, kde bylo schválení Kongresem zapotřebí – s pomocí liberálů přes určitý odpor konzervativců.

Hlavním bodem většiny těchto kritik (a nakonec i liberálních) bylo volání po návratu k původním premisám politiky zadržování a k vyčkávání –

za mohutným obranným valem – na transformaci sovětského systému. Nixon souhlasil s potřebou silné obrany, avšak nevěřil v politiku, která by Moskvě umožnila utvářet program diplomatických jednání a která by vedla ke ztrátě kontroly nad americkou vnitropolitickou krizí. Kritikové se obávali, že aktivní diplomacie ve vztazích mezi Východem a Západem otupí bdělost amerického lidu. Nixon byl přesvědčen, že k posílení ochoty Ameriky stavět se na odpor proti komunismu je zapotřebí diplomatické pružnosti. Byl odhodlán postavit se proti každému sovětskému expansionistickému tahu – což poté někteří kritikové interpretovali jako vnášení geopolitiky v evropském stylu do primárně ideologického konfliktu.

V červnu 1974 senátor Henry Jackson seznámil členy svého podvýboru pro kontrolu zbrojení s kritikou déteute, již připravila skupina vynikajících odborníků. Tvrdilo se v ní:

V současné sovětské terminologii znamená déteute či „mírová koexistence“ strategickou alternativu k otevřeně vojenskému nepřátelství vůči takzvaným „kapitalistickým zemím“. Nevyplyvá z něj, že by Sovětský svaz a jeho spojenci odstoupili od konfliktu s liberálními západními zeměmi... Přímý konflikt má být vystřídán nepřímými metodami boje, užíváním nevojenských prostředků označovaných za „ideologické“: v sovětské praxi tento termín znamená podvatnou činnost, propagandu, politické vydírání a výzvědné operace.³

Stejně myšlenky vyjádřil laickým jazykem prezident odborů AFL-CIO George Meany ve svém vystoupení před senátním výborem pro zahraniční vztahy:

Takto vidí Sovětský svaz déteute: je založeno na slabosti Spojených států. Déteute znamená intenzifikaci ideologického boje. Déteute znamená podkopání NATO. Déteute bude nakonec znamenat vojenskou převahu Sovětů nad Západem. Déteute znamená, že Západ uzná panství Sovětského svazu nad východní Evropou. Déteute znamená stažení amerických sil z Evropy.⁴

³ „Déteute: An Evaluation“, prohlášení, které podepsali Robert Conquest, Brian Crozier, John Erickson, Joseph Godson, Gregory Crossman, Leopold Labedz, Bernard Lewis, Richard Pipes, Leonard Schapiro, Edward Shils a P. J. Vailkottis, otištěno k použití v podvýboru pro kontrolu zbrojení a výboru pro ozbrojené síly. Senát Spojených států, 93. Kongres, 2. zasedání, U.S. Government Printing Office, Washington (D.C.), 20. červen 1974, s. 1.

⁴ Prohlášení George Meanyho, prezidenta odborů AFL-CIO, před senátním výborem pro zahraniční vztahy, 1. říjen 1974, v: United States Senate, Committee on Foreign Relations, *Debate: Hearings on United States Relations with Communist Countries*, 93. Kongres, 2. zasedání, U.S. Government Printing Office, Washington (D.C.) 1975, s. 379–380.

Takové kritiky Nixonovu vládu dráždily; nikdy nepochybovala o tom, že v očích Kremle déteute slouží přinejmenším některým sovětským zájmům – jinak by Moskva tuto politiku nesledovala. Ve skutečnosti šlo o to, zda déteute slouží také cílům Ameriky. Nixon a jeho poradci měli za to, že čas je na straně demokracií, protože období míru bez expanze posílí odstředivé síly uvnitř komunismu.

Analýzu filozofie déteute jsem formuloval v březnu 1976. Bylo to již za Fordovy vlády, která fakticky sledovala stejnou politiku jako Nixonova a proti níž stáli stejní protivníci:

Sovětská síla je nevyvážená; slabosti a zklamání sovětského systému bijí do očí a jsou jednoznačně doloženy. I přes nepopiratelný růst své moci zůstává Sovětský svaz daleko za námi a našimi spojenci v jakémkoli celkovém hodnocení vojenské, hospodářské a technologické síly; bylo by krajním hazardérstvím, kdyby Sovětský svaz zvyšoval průmyslové demokracie na soubor. A sovětská společnost již není izolována od živlů a přitažlivých stránek vnějšího světa, již ne-zavírá oči před potřebou vnějších kontaktů.⁵

Časem mohly tuto v podstatě teoretickou diskusi o déteute překonat události. Avšak intelektuální vůdce kritiků, impozantní senátor Henry Jackson, nebyl zdaleka ochoten dovolit, aby o déteute rozhodl čas, a zmobilizoval síly, které by je zastavily. Jackson byl demokratickým senátorem za stát Washington a jedním z nejpůsobivějších veřejných činitelů Ameriky. Seriózně studoval mezinárodní záležitosti, zvláště ty, které se týkaly Sovětského svazu. Byl světovým odborníkem na obranné otázky. Spojoval v sobě erudici s mistrovskou obratností, s níž manipuloval různými částmi vládního systému. Dokázal dát dohromady Kongres se sympatizujícími osobami v exekutivě. Jacksonův tým, který vedl pronikavý odborník Richard Perle, se vyrovnal jeho erudici a svou vybroušenou schopností manipulovat jej dokonce ještě překonával.

Přestože byl Jackson prvním, komu Nixon nabídl funkci ministra obrany, stal se nejneshmířlivějším protivníkem politiky Nixonovy vlády vůči Sovětskému svazu. Po většinu prvního Nixonova prezidentského období Jackson zaujímal dosti pevná stanoviska k vietnamské válce a stal se nekompromisním stoupencem Nixonových snah o zachování silné americké obrany tvář v tvář neutuchajícímu tlaku Kongresu na jednostranné

⁵ Henry Kissinger, „America's Permanent Interests“, projev k bostonské Radě pro světové záležitosti, 11. březen 1976, v: *U.S. Department of State Bulletin*, sv. LXXIV, č. 1919 (5. duben 1976), s. 427–428.

omezení rozpočtu. Byl nenahraditelný v době, kdy Senátem procházel Nixonem navržený obranný systém antibalistických střel (ABM). Avšak ke konci Nixonova prvního období se oba rozešli, přestože jejich inter-pretace sovětských cílů byly téměř totožné. Jackson nesouhlasil s dohodou o ABM, která omezovala počet odpalovacích základen protiraketové obrany na dvě, a záhy svůj nesouhlas rozšířil na celou oblast vztahů mezi Východem a Západem.

Nixonův původní program protiraketové obrany (ABM) počítal s dvěma nácti odpalovacími základnami rozmístěnými po celých Spojených státech. Byl by platný proti menším jaderným silám, jaké měla Čína, a proti omezeným sovětským útokům. Mohl se stát základem budoucího kompletního systému obrany proti Sovětskému svazu.

Kongres však každým rokem počet odpalovacích základen snižoval, takže v roce 1971 již Pentagon zahrnul do návrhu rozpočtu pouze dvě. Takové rozmístění nemělo žádný myslitelný strategický cíl; jeho jediný přínos byl experimentální. Navíc ve shodě s antimilitaristickou mentalitou doby kongresová většina na každém zasedání navrhovaný obranný rozpočet dále snižovala (nepočítaje v to programy, které Nixonova vláda nikdy nepředložila, protože věděla, že by byly zamítnuty).

Tyto tlaky změnilo ministerstvo obrany náhle a netypicky ve stoupence kontroly zbrojení. Začátkem roku 1970 vyzval náměstek ministra obrany David Packard Nixona, aby okamžitě přišel s novou iniciativou SALT, „s níž bychom se mohli pokusit o dosažení dohody ve Vídni do poloviny října či nejspíše v listopadu“. Považoval rychlou dohodu za podstatnou, i kdyby měla být jen částečná, protože rýsuje se „omezení federálního rozpočtu“ by „pravděpodobně“ způsobilo „rozsáhlá omezení obranných programů včetně strategických sil“. Kdyby se to nepodařilo, jednostranná rozhodnutí Kongresu by ve stále větší míře „oslabovala naši vyjednávací pozici“.⁶

V této politické situaci zahájil Nixon v létě roku 1970 korespondenci se sovětským ministerským předsedou Kosyginem, která se o dva roky později stala rámcem pro dohodu o omezení strategických zbraní (SALT). Až do té doby Sověti trvali na tom, aby se rozhovory o kontrole zbrojení omezily na stanovení limitů pro obranné zbraně, v nichž měly Spojené státy technologickou převahu, aby však bylo odloženo omezení útočných raket, jichž Sovětský svaz vyráběl dvě stě ročně, zatímco Spojené státy žádné. Nixon dal jasně najevo, že by s tak jednostrannou dohodou nikdy nesouhla-

sil. Korespondence mezi Kosyginem a Nixonem vedla k tomu, že Sověti přistoupili na současné omezení jak obranných, tak útočných zbraní.

Následující jednání vedla ke dvěma dohodám. Dohoda ABM z roku 1972 omezila obranné systémy na dvě odpalovací základny a na dvě stě nosných raket – což byl příliš malý počet, než aby odrazil i útok v menším měřítku. Nixon s těmito stropy souhlasil, aby zachoval jádro obrany a protože se obával, že by jinak Kongres eliminoval i tento experimentální program. V té době bylo omezení obranných systémů jen málo zatížené no spory.

Ohnivé debaty však vyvolalo tzv. Prozatímní ujednání, které obě strany zavazovalo po dobu pěti let zmrázit strategické síly pozemních i námořních útočných raket na dohodnuté úrovni. Spojené státy si určily vlastní úroveň těchto zbraní o pět let dříve a považovaly je za dostatečné. Pro- to nikdy nepřišly s programem jejich zvýšení. Sovětský svaz produkoval dvě stě raket ročně. Aby dosáhl dohodnutého stropu, musel demon- tovat dvě stě deset starších raket s dalekým doletem. Bombardovací le- tadla (v nichž měly Spojené státy převahu) nebyla ve stropech započítá- na. Oběma stranám bylo dovoleno zlepšovat technologii svých sil.

Nebylo snadné srovnávat raketové síly obou stran. Americké rakety by- ly menší a přesnější; polovina z nich byla vybavena více hlavicemi (jiný- mi slovy, každá raketa nesla několik výbušných zařízení). Sovětské rakety byly větší a primitivnější. Sověti jich také měli asi o tři sta více než Ameri- čané. Dokud se každá strana rozhodovala za sebe, tato disparita nikomu nevadila, nepochybně proto, že Amerika měla velkou převahu v letectvu a díky vícehlavicovému systému také rostoucí převahu v počtu bojových hlavic – která by se za pět let platnosti dohody ještě zvýšila.

Jakmile však byla dohoda SALT na schůzce na nejvyšší úrovni v Moskvě podepsána, stala se disparita dohodnutého počtu raket náhle spor- nou. Spojené státy stanovily svoje stropy ještě předtím, než se o jedná- ních SALT vůbec začalo uvažovat. Pentagon se za celé první Nixonovo prezidentské období nijak nepokusil tuto úroveň zvýšit. Neobjevila se žádná žádost Pentagonu o zvýšení strategických sil. Dokonce i poté, co byly na následující schůzce na nejvyšší úrovni ve Vladivostoku v roce 1974 stanoveny vyšší stropy stejné pro obě strany, nenavrhlo ministerstvo obrany žádné zvýšení počtu raket stanoveného v roce 1967.

Avšak návštěvník z Marsu, který by sledoval americkou domácí diskusi, by uslyšel šokující příběh o tom, jak vláda Spojených států „připustila“ nerovnost v počtu raket souhlasem se svým vlastním jednostranným pro- gramem, který vůbec nehodlala změnit ani při neexistenci SALT a který nikdy nezměnila, a to ani poté, co byl tento strop o dva roky později od-

⁶ Citováno v: Henry Kissinger, *White House Years*, Little, Brown, Boston 1979, s. 1486.

straně – a nezměnila jej dokonce ani za Reaganova prezidentství. Úroveň sil, kterou Spojené státy přijaly dobrovolně, protože dávala Americe více bojových hlavíc než Sovětskému svazu, a kterou Spojené státy nemohly po dobu platnosti smlouvy změnit, byla označena za nebezpečnou, jakmile byla potvrzena jako součást dohody.⁷

Naneštěstí pro Nixona a jeho poradce se „nerovnost“ stala jedním z oněch hesel, která vytvářejí svoji vlastní realitu. I když vláda tato obvinění vyvrátila srovnáním počtů nosných raket a bojových hlavíc a plánovaných a sjednaných stropů, nedal si již nikdo nic vymluvit. Zbýl jen nepřijemný pocit, že vláda brání „raketový deficit“, který je pro Spojené státy nevýhodný.

Nixonova vláda spařovala v dohodě SALT prostředek, jak chránit podstatné obranné programy před tlakem Kongresu, a to dvěma způsoby: zdůrazňovala, že stropy stanovené dohodou by měl Kongres považovat za směrodatné, a spojila dohodu se zvýšením obranného rozpočtu o čtyři a půl miliardy dolarů na modernizaci. Dokonce i dnes, po dvaceti letech, můžeme vidět, že většina klíčových strategických programů (bombardéry B-1 a Stealth, střely MX, strategické střely s plochou dráhou letu, rakety a ponorky systému Trident) vznikla za Nixonovy a Fordovy vlády, v období platnosti dohody SALT I.

To, co se jevílo jako diskuse o raketových silách obou stran, bylo ve skutečnosti symbolem hlubších a velmi opodstatněných obav. Jackson a jeho stoupenci spařovali v rostoucím důrazu na kontrolu zbrojení – média a akademická obec jí byly téměř posedlé – potenciální hrozbu pro každou seriózní obrannou politiku. Nové obranné programy byly stále více zdůvodňovány tím, že poslouží jako vyjednávací argumenty v budoucích jednáních SALT. Jacksonovi lidé se obávali, že by takový trend mohl vést k erozi jakéhokoli strategického zdůvodnění obrany. Konec konců, proč alokovat nedostatkové zdroje na nákladné programy, jejichž jediným smyslem je nabídnout je k demontáži?

V tomto kontextu šlo v diskusi o ustanoveních dohody nakonec o to, jak se vyrovnat s koncem strategické převahy Ameriky. Teoreticky se již deset let vědělo, že ničivá schopnost nukleárních zbraní povede k patu, neboť vylučovala vítězství za jakoukoli cenu, kterou by mohl racionálně uvažující politický vůdce přijmout. Když si to Kennedyho vláda uvědomila, vypracovala strategickou doktrínu „zajištěné destrukce“, která založila odstrašení na schopnosti každé strany zničit druhou.

Tato strategická doktrína problémem nevyřešila, nýbrž jej pouze nově definovala. Národní strategie, která by se opírala o hrozbu sebevraždy, by se dříve nebo později nutně dostala do slepé uličky. A SALT I ukázala veřejnosti to, co odborníci věděli už přinejmenším deset let. Dohodě SALT byla náhle přičítána situace, která by bývala v podmínkách neomezeného zbrojení ještě nesnesitelnější. Problém byl opravdu reálný, avšak dohoda SALT jej nezpůsobila. Dokud se odstrašení rovnalo vzájemnému zničení, převažovaly psychologické zábrany proti nukleární válce. Amerika vyráběla zbraně, které se hodily pouze k odstrašení protivníka před použitím nukleárních zbraní, a nikoli proto, že by byly relevantní pro jakoukoli předvídatelnou politickou krizi. Jakmile by se toto poznání rozšířilo, vzájemně zajištěná destrukce musela ohrozit morálku a zničit existující aliance. Toto bylo skutečným nukleárním dilematem, nikoli SALT.

A tak diskuse o SALT – a o détente – odrážela vzpouru proti světu, v němž se za strategického patu vedl ideologický konflikt na život a na smrt. Ve skutečném střetnutí o SALT šlo o dvě velmi odlišná hodnocení nukleárního patu. Nixon a jeho poradci dospěli k závěru, že ta strana, která bude schopna přijít s hrozbou, která by nevedla k nukleární válce, by časem získala stále větší možnost vydrápaní a mohla by vést politiku plivého expanzionismu. Proto kladl Nixon důraz na obranu proti geopolitické hrozbě. Při absenci schopnosti odzbrojit nepřitele prvním úderem by se strategická síla Ameriky stále méně hodila k obraně zámořských oblastí a nakonec i k obraně Evropy (viz 24. kapitolu).

Skupiny spojené s Jacksonem to pochopily. Toužily po obnovení strategické převahy Ameriky. Jejich obavy však byly zabarveny strachem, že Amerika ztrácí nejen schopnost prvního úderu – v tom měly pravdu –, nýbrž že by takovou schopnost časem mohl získat Sovětský svaz – v tom pravdu neměly, alespoň ne v časovém rámci, který by byl pro diskusi relevantní.

Jacksonovou noční můrou byla strategická zranitelnost, Nixonovou zranitelnost geopolitická. Jacksonovi záleželo na obnově vojenských sil, Nixonovi hlavně na globálním rozdělení politické moci.⁸ Jackson a jeho stoupenci se snažili využít jednání SALT k tomu, aby Sovětský svaz donutil reorganizovat jeho strategické síly podle amerických představ. Nixon a jeho poradci nevěřili, že by Amerika měla prostředky takový úmysl prosadit v období, kdy Kongres uvalil na obranný rozpočet omezení; později však Reagan ukázal politickou funkčnost rozhodného budování americké

⁷ Podrobnosti diskuse viz v: Kissinger, *Years of Upheaval*, s. 256–274, 1006–1028.

⁸ Viz Coral Bell, *The Diplomacy of Détente*, St. Martin's Press, New York 1977, s. 201–222.

kého vojenského potenciálu. Jackson a jeho stoupenci se soustředovali především na strategickou rovnováhu a její ohrožení považovali především za technologický problém. Nixonova vláda se snažila připravit Ameriku na roli, která byla v její historii nová, avšak která byla stejně stará jako systém států: chtěla zabránit tomu, aby protivník hromaděním zbraní ve okrajových geopolitických zisků časem získal možnost zvrátit mocenskou rovnováhu. Jacksonovské síly byly ochotny geopolitické změny do jisté míry tolerovat (Jackson v roce 1975 hlasoval proti pomoci nekomunistické straně v Angole), avšak byly velmi citlivé k důsledkům i té nejezoteričtější vojenské technologie.

Diskuse o SALT, která se dostala na mrtvý bod, tak byla zaváděna do stále temnějších koncín. Nakonec se spor točil kolem podrobností zbranových systémů, kterým již nemohl rozumět žádný laik. Dokonce i názory expertů na tyto podrobnosti se hluboce lišily. Z odstupu deseti let se argumentace o výměně střel s plochou dráhou letu za sovětské bombardéry typu Backfire nebo úvahy o stejném celkovém počtu nosičů a nestejném počtu hlavic v mnohočetných systémech čtou jako středověké trakáty zapsané písaři v nějakém odlehilém klášteře.

Diskutované otázky patřily k nejzákladnějším a jejich řešení bylo nezbytné. Důvodem uvážnutí na mrtvém bodě se stala krize prezidentství, která znemožnila společnou řeč. Zavládl americký idealismus, který neomezovaly žádné důvody pro politický kompromis. Prezident nemohl uplatnit žádný z prostředků svého úřadu: uvalit trest nebo nabídnout odměnu. Kritikové neměli žádný politický důvod, aby změnili názor. Diskuse nabyla charakteru univerzitního klání svěhlavých profesorů. Historikové však budou formulovaná stanoviska vidět jasněji, než tomu většinou je v samotném průběhu politického procesu. Amerika za sebestmračství zaplatila téměř desetiletým odkladem chvíle, než konečně pochopila příkazy geopolitiky.

Nakonec se komunismus zhroutil zčásti v důsledku své vlastní sklerózy, zčásti pod tlakem Západu, který nablý nových sil. Proto bude konečný soud dějin nepochybně laskavější k oběma táborům americké domácí diskuse, než byly ony k sobě navzájem. Bude považovat oba přístupy, Nixonův a přístup jeho konzervativních kritiků, za vzájemně se doplňující a nikoli za protikladné. Oba tábory podobně vnímaly mravní podstatu zápasu; jedna zdůrazňovala jeho geopolitický, druhá jeho mravní aspekt.

Ukázalo se, že kontrola zbrojení je technicky příliš neohrabaná, než aby unesla váhu filozofické rozepře o povaze americké zahraniční politiky. Postupně se diskuse přenesla k problému, který je přiměřenější tradičnímu americkému idealismu a který u širší veřejnosti nachází větší

odezvu – k tezi, že k hlavním cílům americké zahraniční politiky by měla patřit i lidská práva.

Diskuse o lidských právech začala jako výzva, aby americký vliv prosadil zlepšené zacházení se sovětskými občany, avšak postupně se vyvinula ve strategii, která si vynutila vnitropolitický oříš v Sovětském svazu. Stejně jako u kontroly zbrojení se problém netýkal cíle, který nebyl sporný, nýbrž míry, v jaké by ideologická konfrontace měla patřit k hlavním prioritám americké zahraniční politiky.

Problém židovské emigrace ze Sovětského svazu uvedla na pořad diplomatických jednání Nixonova vláda. Před rokem 1969 tato otázka nikdy nebyla předmětem dialogu mezi Východem a Západem. Všechny předcházející demokratické i republikánské vlády ji považovaly za součást sovětské domácí jurisdikce. Žádná z nich nebyla ochotna zatížit již tak dost napjaté vztahy mezi Východem a Západem další rozepří. V roce 1968 smélo emigrovat ze Sovětského svazu jen čtyři sta Židů. Žádná demokratická země na tento problém nepoukázala.

Spolu se zlepšováním americko-sovětských vztahů začala Nixonova vláda o tomto tématu diskutovat prosřednictvím prezidentova soukromého kanálu. Argumentovala tím, že sovětské činy nezústanou na nejvyšší úrovni amerického vládního systému nepovšimnuty. Křeml začal na americké „návrhy“ reagovat, zvláště poté, co se sovětsko-americké vztahy začaly zlepšovat. Počet židovských emigrantů každým rokem stoupal; v roce 1973 již dosáhl pětácti tisíc. Navíc Bílý dům pravidelně předkládal sovětským vládcům seznam zvláště tíživých případů – jednotlivců, kteří nedostali povolení k vystěhování nebo jejichž rodiny byly rozděleny, a také vězněných žadatelů o emigraci. Většinou těchto sovětských občanů pak bylo povoleno odejít.

To vše se dělo pomocí metody, které se v diplomacii říká „tiché smlouvání“. Nebyly předloženy žádné formální žádosti a nepřišly žádné formální reakce. Americká vláda sovětské kroky zaznamenala, avšak oficiálně je neoceníla. Emigrační praktiky Sovětského svazu se vskutku stále zlepšovaly, i když Washington nikdy nic takového netvrdil. Nixonova vláda se těchto základních pravidel držela tak puntičkářsky, že si nikdy nepřisvojovala jakékoli zásluhy za usnadnění emigrace ze Sovětského svazu, dokonce ani v průběhu předvolebních kampaní. Až Henry Jackson učinil prohlášením židovské emigrace tématem veřejné konfrontace.

Jacksona vyprovokovalo podivné rozhodnutí, které učinil Křeml v létě roku 1972: zavedl „emigrační daň“, kterou museli emigranti zaplatit údajně proto, aby nahradili sovětskému státu výdaje, jež mu vznikly se vzděláním odcházejících občanů. Toto rozhodnutí nebylo nikdy vyvčtleno; snad

to byl pokus o vylepšení sovětského postavení v arabském světě, jehož vratkost před nedávnem ukázalo vyhoštění sovětských bojových jednotek z Egypta. Nebo měla emigrační daň přinést devizy, které měli zaplatit američtí stoupenci zvýšené emigrace. Židovské skupiny se obávaly, že by proud emigrace mohl vyschnout, a proto se obrátili jak na Nixonovu vládu, tak na svého osvědčeného zastávce Henryho Jacksona.

Zatímco Nixonova vláda se dále snažila problémem diskretně vyřešit s vyslancem Dobryninem, Jackson nalezl důmyslný prostředek, jak vykonávat na Sovětský svaz veřejně nátlak. Na setkání na nejvyšší úrovni v roce 1972 Spojené státy podepsaly dohodu, která Sovětskému svazu udělovala doložku nejvyšších výhod výměnou za urovnání dluhu, který vznikl ještě za války podle zákona o půjčce a pronájmu. V říjnu 1972 Jackson navrhl dodatky, který by upíral doložku nejvyšších výhod každé zemi omezující emigraci. Takticky to byl skvělý tah. Doložka nejvyšších výhod není zdaleka tak významná, jak se jeví. Znamená jen, že příslušné země nejsou diskriminovány. Neposkytuje žádné zvláštní výhody; dává zemi, již je udělena, veškerá privilegia, která mají země, s nimiž Spojené státy udržují běžné obchodní vztahy (takových zemí tehdy bylo více než sto). Doložka nejvyšších výhod usnadňuje *normální* obchod na základě obchodní vzájemnosti. Vzhledem ke stavu sovětského hospodářství se neočekávalo, že takový obchod dosáhne velkého objemu. Jacksonův dodatek však dosáhl něčeho jiného: učinil ze sovětských emigračních praktik nejen záležitost veřejné diplomacie, ale vedl i k legislativním krokům amerického Kongresu.

Mezi vládou a Jacksonem neexistovaly žádné věcné neshody. Vláda zaujala stanovisko k mnoha jiným případům porušování lidských práv. Já sám jsem například mnohokrát vytrvale intervenoval u velvyslance Dobrynina ve prospěch disidentského spisovatele Alexandra Solženicy-na. Tyto intervence přispěly k jeho odchodu ze Sovětského svazu. Jackson však při sledování lidských práv neměl rád tichou diplomacii; požadoval, aby americké prosazování lidských práv bylo zjevné – a aby se Amerika mohla chlubit jeho úspěchy, zatímco jejich porušování by trestala.

Zpočátku byly tlaky Kongresu prospěšné, neboť posilovaly paralelní úsilí vlády. Záhy se však rozdílnosti přestaly týkat pouze metody. Nixon, který byl původcem koncepce podpory židovské emigrace, ji pojímal jako humanitní gesto (a snad okrajově i jako politické heslo, i když je nikdy na veřejnosti nepoužil). Avšak odmítl podřídit veškeré vztahy mezi Východem a Západem problému židovské emigrace, neboť nevěřil, že by v ní do takové míry šlo o americký národní zájem.

Pro Jacksona a jeho stoupence tvořil problémem židovské emigrace náhražku za ideologickou konfrontaci s komunismem. Nijak nepřekvapovalo, že považovali každý sovětský ústupek za důkaz, že jejich nátlaková taktika funguje. Sovětská vůdcovská vskutku odvolali emigrační daň – ať již to bylo v důsledku stížností Bílého domu, Jacksonova dodatku či spíše obou těchto vivů. S konečným soudem však bude nutno vyčkat až do otevření sovětských archivů. Kritické vlády si dodali odvahu a požadovali zdvojnásobení počtu Židů, kterým měla být povolena emigrace, a odstranění emigračních omezení pro další národnosti podle časového plánu, který by Spojené státy schválily. Jacksonovské síly také prosadily (Stevensonovým dodatkem) zákonná omezení půjček Sovětskému svazu Bankou pro dovoz a vývoz, takže po zahájení politiky détente byl Sovětský svaz v obchodních záležitostech nakonec v horším postavení než před uvolněním napětí mezi Východem a Západem.

Nixon byl vůdcem země, která se právě zbavovala ochromující války a směřovala do krize prezidentského úřadu. Byl ochoten podstupovat jen taková rizika, jichž si vyžadovala jeho koncepce národního zájmu a v nichž ho jeho země byla ochotna podpořit. Avšak jeho kritikové chtěli, aby americká diplomacie způsobila pád sovětského systému pomocí jednostranných požadavků na kontrolu zbrojení, odmítnutím obchodu a prosazováním lidských práv. Zatím došlo k mimořádnému obratu v postojích některých klíčových účastníků celonárodní diskuse. V roce 1971 se v úvodníku listu *The New York Times* objevilo varování, že „obchod sám pravděpodobně ovlivní sovětskou politiku daleko příznivěji než taktika, která používá obchodních omezení jako prostředku, jímž se má podle zdějí dosáhnout dohody o dosud nekonkretizovaných záležitostech...“⁹ O dva roky později tvrdil úvodníkář v téměř listu pravý opak. Odsoudil cestu ministra financí George Shultze do Sovětského svazu jako důkaz, že se „vláda tak zaměřila na obchod a détente, že je ochotna odsunout stejně důležitý zájem amerického lidu o lidská práva na celém světě“.¹⁰

Nixon chtěl podpořit umírněnost *mezinárodního* chování Sovětským, že zdrženlivost sovětské zahraniční politiky učinil rozhodující zkouškou, na jejímž výsledku mělo záviset zvýšení obchodu s Amerikou. Jeho protivníci dovedli tuto vázanost o krok dále tím, že využili obchodu jako prostředku k vyvolání *domácího* neklidu v Sovětském svazu, a to v době, kdy byl Sovětský svaz stále silný a měl dost sebedůvěry. Zatímco před čtyřmi

⁹ „Improving U.S.-Soviet Relations“, úvodník, *The New York Times*, 22. únor 1971, s. 5.

¹⁰ „Trade and Freedom“, úvodník, *latitéž*, 18. září 1973, s. 42.

lety byl Nixon napadán jako stoupenec studené války, nyní byl odsuzován za příliš měkký a důvěřivý postoj k Sovětskému svazu. Bylo to nepochybně poprvé, co bylo právě toto obvinění vzneseno proti muži, který koncem čtyřicátých let začal svoji politickou dráhu účastí v antikomunistickém vyšetřování.

Zanedlouho se objevily útoky na samu koncepci zlepšení sovětsko-amerických vztahů, jako například v tomto úvodníku listu *The Washington Post*:

Velmi obtížná otázka, co má být obsahem sovětsko-amerického „détente“, přechází z fáze diskusí do fáze politické. Významný počet Američanů dnes chová přesvědčení, že není ani žádoucí, ani možné a ani bezpečné zlepšovat vztahy se Sovětským svazem dříve, než se Kreml odhodlá k určité vnitropolitické liberalizaci.¹¹

Amerika se opět přikláněla k pravé víře Achesona, Dullese a dokumentu NSC číslo 68: víře, že vážným jednáním mezi Spojenými státy a Sovětským svazem musí předcházet základní změna sovětských cílů a vnitropolitických praktik. Zatímco se však první studenovělečníci spokojili s politikou zadržování, která měla této změny dosáhnout až v době, kdy by pro ni uzrál čas, jejich nástupci slibovali významné změny v sovětském systému, které by nastaly v důsledku přímého amerického tlaku a zverejněných amerických požadavků.

Za Brežněvovy éry se Nixon a jeho společníci při několika příležitostech střetli se sovětským vedením v době, kdy ještě nezačala eroze sovětské vůle k moci. A nebyli to snadní protivníci. Dalo se očekávat, že celkový útok na komunistický systém v podmínkách nukleární parity bude dlouhý a lítý. Po Vietnamu a uprosřed aféry Watergate jsme byli v postavení plavce, kterého vyzvali k přeplavání Lamanšského průlivu krátce poté, co se málem utopil, a kterého obviňují z pesimismu, protože o takovou nabídku neprojevil zájem. Jackson se již dříve vyznamenal na frontách antikomunistického geopolitického zápasu a stejně se chtěl zachovat i tentokrát; to se nedalo říci o mnoha lidech, kteří se k němu přidali a o jejichž upřímnosti jsme měli daleko větší pochybnosti než o jejich politické výdrži.

V mezinárodní krizi je prezident nenahraditelným ohniskem vlády. Jíž z tohoto důvodu byla doba watergateské aféry stěží ideální pro úmyslné vyvolání sovětsko-americké konfrontace. Na prezidenta se chystala obžaloba, vietnamské rány se dosud nezhojily a nedůvěra k vládě byla tak vel-

ká, že jeden vážený novinář v říjnu 1973 považoval za možné zeptat se na tiskové konferenci, zda po výstavně sovětské výhrůžce intervencí za války na Středním východě byly síly Spojených států uvedeny do stavu pohotovosti jen proto, aby byla odvrácena pozornost od Watergate.

Strany sporu obnovily diskusi, která se vedla již od dob Johna Quincyho Adamse: zda se Spojené státy mají spokojit vyhlášením svých mravních hodnot, nebo zda je mají prosazovat v křížáckém tažení. Nixon se snažil přizpůsobit cíle Ameriky jejím možnostem. V tomto rámci byl ochoten užít vlivu Ameriky k podpoře jejích hodnot, jak ukázal jeho postoj k židovské emigraci. Jeho kritikové trvali na okamžitém uplatnění univerzálních principů a netrpělivě odmítali pochybnosti o možnostech této politiky jako důkaz mravní nedostatečnosti či historického pesimismu. Nixonova vláda považovala své výzvy k větší odstupňovanosti amerického idealismu za životně důležité výchovný úkol. Jaká to ironie: ve chvíli, kdy Amerika ve Vietnamu poznávala své geopolitické meze, některé známé postavy – několik jich stálo v prvních řadách kritiků války ve Vietnamu – ji vyzývaly k neomezenému globálnímu zasahování ve prospěch lidských práv.

Jak později ukázala léta vlády prezidenta Reagana, odvážnější politika vůči Sovětskému svazu měla mnohé přednosti. Tyto úspěchy však přišly až v pozdější fázi vývoje sovětsko-amerických vztahů. V době vášnivě debaty o détente se ale Amerika dosud nevzpamatovala z Vietnamu a ještě nepohřbila aféru Watergate. A v sovětské politice dosud neproběhla výměna generací. Způsob, jakým se tato diskuse na začátku sedmdesátých let vyvíjela, však znemožňoval nalezení přiměřené rovnováhy mezi idealismem, který inspiroval všechny velké americké iniciativy, a realismem, který si vynucovaly změny globálního prostředí.

Kritikové détente se dopustili obrovského zjednodušení, zatímco Nixonova vláda přispěla k uvážnutí na mrtvém bodě tím, že reagovala příliš pedantsky. Nixon byl útokem bývalých spojenců a přátel zasažen. Kritiku odmítl jako politicky motivovanou. I když toto hodnocení mohlo být správné, bylo asi nemoudré obviňovat profesionální politiky z postranních politických motivů. Vláda se měla sama sebe zeptat, proč tolik politiků považovalo za vhodné připojit se ke sboru Jacksonových stoupenců.

Americká politika se dostala mezi dva mlýnské kameny: nediferencovaný moralismus a přílišný důraz na geopolitiku. Na konci Nixonova prezidentství se dostala do mrtvého bodu. Cukr zvýšeného obchodu byl Sovětům odepřen, ale nebyl vystřídán bičem zvýšených výdajů na obranu, ba ani ochotou čelit geopolitickým konfrontacím. Ustrnula také jednání o smlouvě SALT, proud židovské emigrace ze Sovětského svazu téměř vy-

¹¹ „The Requirements of Detente“, úvodník, *Washington Post*, 12. září 1973.

schl a obnovila se komunistická geopolitická ofenziva: do Angoly byly vyslány kubánské expediční síly, které v ní dosadily komunistickou vládu, zatímco američtí *konservativci* se postavili proti silné americké reakci. Upozornil jsem na to v jednom projevu:

Jestliže jedna skupina kritiků ohroží jednání o kontrole zbrojení a znemožní naději na konstruktivnější vztahy k Sovětskému svazu, zatímco jiná skupina snižuje náš rozpočet na obranu a zpravodajské služby a znemožňuje obranu Ameriky proti sovětské dobrodružné politice, obě tyto skupiny dohromady – úmyslně či neúmyslně – nakonec zničí schopnost Ameriky vést silnou, tvrdí, umírněnou a prozíravou zahraniční politiku.¹²

Tak se stalo, že i velké diplomatické úspěchy té doby byly sporné. Americká diplomacie, která od roku 1973 dominovala na Středním východě a která v této strategické oblasti silně zredukovala sovětský vliv, byla po několik let vydávána za neúspěšnou. Výhrady skeptiků rozptýlila teprve dynamika mírového procesu.

Podobný osud stihl i to, co bylo později považováno za významný úspěch Západu – konferenci třiceti států o evropské bezpečnosti a spolupráci, z níž vzešly Helsinské dohody. K tomuto monstróznímu diplomatickému procesu vedla hluboká nejistota Moskvy a její neuhasi- telná touha po legitimitě. I když Kremel buďoval obrovský vojenský estab- lishment a držel v područí celou řadu zemí, choval se tak, jako by stále potřeboval jakousi formuli posvěcující jeho zisky právě od zemí, arzenálu požadoval jakousi formuli posvěcující jeho zisky právě od zemí, jimž po desetiletí vyhrožoval a které vykazal na smetišť dějin. V tomto smyslu se konference o evropské bezpečnosti stala Brežněvovou náhraž- kou za mírovou smlouvu s Německem, již se Chruščovovi nepodařilo vy- mámit pomocí berlínského ultimáta, a slavnostním potvrzením pováleč- ného statu quo.

Na první pohled nebylo zřejmé, co přesně Moskva od konference oče- kávala. Naléhavost, s jakou kolébka ideologické revoluce usilovala o po- tvrzení své legitimacy od proklamovaných obětí historické nutnosti, byla symptomatickým mimořádně vnitřní nejistoty. Sověští vůdcové pravděpodob- ně sázeli na možnost, že konference zanechá nějaké zbytkové instituce, které by NATO oslabily, či je dokonce učinily irelevantním.

V tom se klamali. Žádný stát NATO netoužil po tom, aby deklarativní

a byrokratický ráz konference o evropské bezpečnosti nahradil vojens- kou realitu NATO či přítomnost amerických vojenských sil na kontinen- tě. Jak se ukázalo, Moskva měla daleko více co ztratit na konferenci, která nakonec dala všem účastníkům včetně Spojených států hlas v politickém uspořádání východní Evropy.

Po určitém váhání Nixonova vláda s navrhovanou konferencí souhlasila. Uznala, že Sovětský svaz má svůj zcela protichůdný program jednání, avšak vycítila dlouhodobou příležitost. Hranice východoevropských států byly uznány již v mírových smlouvách uzavřených na konci druhé světo- vé války mezi válečnými spojenci bojujícími s Německem a jeho válečný- mi satelity ve východní Evropě. Výslovně je dále potvrdily jak Brandtovy bilaterální dohody Spolkové republiky s východoevropskými státy (včet- ně Polska a Sovětského svazu), tak dohody, které s nimi uzavřely další demokratické členské státy NATO, zvláště Francie. Navíc na konferenci o evropské bezpečnosti naléhali všichni spojenci v NATO; na každém se- tkání se svými sovětskými protějšky se západoevropští představitelé o ně- co přiblížili k přijetí sovětské představy o pořádku jednání.

Tak se v roce 1971 Nixonova vláda rozhodla připojit konferenci o evrop- ské bezpečnosti ke svému seznamu podnětů, které měly podporovat umírněnost Sovětů. Použili jsme strategii vázanosti, kterou vychloubal, avšak přesně shrnul rada amerického ministerstva zahraničí Helmut Sonnenfeldt: „Prodali jsme ji za německo-sovětskou smlouvu, prodali jsme ji za dohodu o Berlíně a znovu jsme ji prodali za zahájení rozhovorů o MBFR (vzájemném a vyváženém snížení síl).“¹³ Nixonova vláda a po ní i Fordova ovlivnily výsledek tím, že přítomnost Ameriky na konferenci podminily sovětskou zdrženlivostí ve všech ostatních otázkách. Trvaly na uspokojivém závěru jednání o Berlíně a na zahájení jednání o vzájemném snížení vojenských sil v Evropě. Po jejich závěru přijely do Ženevy delega- ce z pětacířeti zemí; o jejich namáhavém jednání však západní tisk nepří- nášel téměř žádné zprávy. V roce 1975 se konference najednou dostala do středu zájmu po oznámení, že bylo dosaženo dohod, které budou pode- psány na setkání na nejvyšší úrovni v Helsinkách. Americký vliv přispěl k tomu, že uznání hranic bylo omezeno na závazek, že nebudou měněny silou, což bylo pouhé opakování formulací Charty OSN. Protože žádná evropská země neměla možnost hranice násilně změnit, formální zřeknutí se síly nebylo žádným sovětským ziskem. Dokonce i toto omezené uznání legitimacy bylo relativizováno deklarací zásad, která mu předcházela

¹³ Citováno v: Timothy Garton Ash, *In Europe's Name: Germany and the Divided Continent*, Random House, New York 1993, s. 260.

¹² Kissinger, „America's Permanent Interests“, s. 431–432.

a o jejíž formulaci se nejvíce zasloužili vyjednávači Spojených států. V deklaraci stálo, že se signatáři „domnívají, že jejich hranice lze změnit v soulase s mezinárodním právem mírovými prostředky a cestou dohody“.¹⁴

Nejvýznamnějším ustanovením Helsinských dohod se stal takzvaný třetí koš, který se týkal lidských práv. (První koš se zabýval politickými otázkami, druhý hospodářskými.) Třetí koš měl sehrát významnou roli v deintegraci sovětské satelitní sféry a stal se oporou pro všechny bojovníky za lidská práva v zemích NATO. Americká delegace přispěla ke konečným ustanovením Helsinských dohod, avšak počtu si zaslouží právě aktivisté za věc lidských práv, neboť bez jejich tlaku by pokrok byl pomalejší a pravděpodobně i omezenější.

Třetí koš zavazoval všechny signatáře k uplatňování a podpoře určitých vyjmenovaných základních lidských práv. Jeho západní autoři doufali, že tato ustanovení vytvoří mezinárodní normu, která zabrání sovětským represím proti disidentům a revolucionářům. Jak se ukázalo, stateční reformátoři ve východní Evropě využili třetího koše jako opory svého zápasu za vysvobození svých zemí spod sovětské nadvlády. Jak Václav Havel v Československu, tak Lech Wałęsa v Polsku si vydobyli místo v panteonu bojovníků za svobodu – domácím i mezinárodním využitím těchto ustanovení přispěli k podkopání nejen sovětské nadvlády, ale i komunistických režimů ve svých zemích.

Konference o evropské bezpečnosti tak sehrála důležitou dvojí roli: mírnila sovětské chování v Evropě a poté uspišila zhroucení sovětského impéria.

Vzpomínky na dobové postoje k helsinské konferenci zahladil mílostrdný čas. Prezident Ford byl obviňován z nevidaného výprodeje za to, že se v roce 1975 konference účastnil a že podepsal její hlavní dokument, takzvaný Závěrečný akt. V úvodníku listu *The New York Times* stálo:

Ke konferenci pětáctičti států o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, která se po dvaatřiceti měsících sémantického hašteření blíží svému vyvrcholení, vůbec nemělo dojít. Nikdy tolik států nezápasilo o tak málo po tak dlouhou dobu... I když je příliš pozdě, než aby bylo helsinské setkání na nejvyšší úrovni odvoláno ... je nutno na něm vyvinout veskeré úsilí, veřejně i soukromě, aby Západ nepropadl euforii.¹⁵

¹⁴ Tamtéž, s. 223.

¹⁵ „European Security... and Real Détente“, úvodník, *The New York Times*, 21. července 1975, s. 20.

O tři týdny později jsem v jednom projevu shrnul postoj Fordovy vlády:

Spojené státy sledují proces uvolňování napětí z pozice sebeodvěry a síly. Nejsme to my, kdo byli v Helsinkách v defenzivě, a nejsme to my, koho všechny delegace využívají, aby se podepsanými zásadami řídili. V Helsinkách se poprvé v poválečném období lidská práva a základní svobody staly uznanými tématy rozhovorů a jednání mezi Východem a Západem. Konference podpořila naše normy humánního jednání, které byly a zůstávají majákem naděje pro miliony lidí.¹⁶

Bylo to období plné melancholie, období, v němž se zdálo, že každé přešvědčování je marné. V projevu z března 1976 jsem s určitou podrážděností adresoval kritikům několik kritických slov:

V brzké době – pokud vůbec – žádná politika neodstraní soupeření a nesmiřitelné ideologické rozdíly mezi Spojenými státy a Sovětským svazem. Nedosáhne ani slučitelnosti všech zájmů. Prožíváme zdlouhavý proces, k němuž nutně patří i výkyvy. Avšak k politice trestů za avanturismus a odměn za zdrženlivost neexistuje alternativa. Co by měla Amerika konkrétně udělat podle těch, kdo tak zbrkle hovoří o „jednosměrných ulicích“ či „předběžných ústupcích“? Čeho přesně jsme se vzdali? O jakou úroveň konfrontace usilují? Čím by pohrozili oni? Jaká rizika by podstoupili? Jaké prosazují změny našeho obranného postoje, jakou úroveň vydají a na jakou dobu? Jak si konkrétně představují vztah USA a Sovětského svazu v éře strategické parity?¹⁷

Nixonova „mírová struktura“ reagovala na touhu národa po ukončení vzdálených dobrodružství. Po většinu své historie však Američané považovali mír za samozřejmost; definovat mír jako absenci války bylo příliš pasivní a příliš nudné, než aby se něco takového mohlo stát trvalým tématem americké politiky. Zahraničněpolitická koncepce Nixonovy vlády byla daleko realističtější než ta, kterou zdědila, a dlouhodobě představovala nezbytné přizpůsobení americké zahraniční politiky. Nebyla však založena na důvěrně známých principech – tuto mezeru vyplnily pozdější vlády. V Americe se stala nutnou geopolitická interpretace mezinárodní politiky. Sama o sobě však nestačila. Na druhé straně Nixonovi kritikové

¹⁶ Henry Kissinger, „American Unity and the National Interest“, projev před konferencí producentů jižních plodin, Birmingham, Alabama, 14. srpen 1975, v: *State Bulletin*, sv. LXIII, č. 1890 (15. září 1975), s. 392.

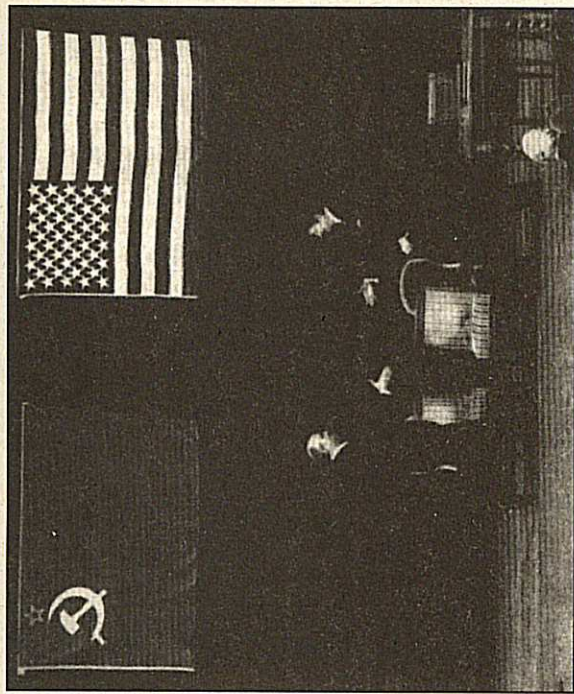
¹⁷ Kissinger, „America's Permanent Interests“, s. 428.

jednali tak, jako by mezinárodní prostředí bylo jaksi irrelevantní a jako by americké představy bylo možné prosadit jednostranně, pouhou americkou proklamací.

Ve snaze o vytvoření schůdného přístupu k revolučním změnám, nad nimiž dozírala, zašla Nixonova vláda příliš daleko ve zdůrazňování toho, co považovala za geopolitické danosti Ameriky. Její kritické a bezprostřední nástupci se snažili tuto odchylku kompenzovat poukazem na abstraktní verze amerických principů. Nevyhnutelný spor se stal zbytečně bolestným v důsledku rozpadu vnitropolitické jednoty způsobeného dvěma událostmi: Vietnamem a Watergate.

Amerika za studené války udržela svět pohromadě. Nyní znovu našla orientaci a podařilo se jí změnit situaci v neprospěch sovětského protivníka. Je paradoxní, že když se spolu s ideologickou výzvou vytratila i geopolitická hrozba, neměla Amerika v devadesátých letech jinou volbu než zcela nově promyslet, v čem by mohl spočívat její národní zájem.

30. kapitola

Konec studené války: Reagan a Gorbačov

Studená válka začala v době, kdy Amerika očekávala období míru. Skončila ve chvíli, kdy se Amerika chystala na nové období vleklého konfliktu. Sovětské impérium se zhroutilo ještě nečekaněji, než se kdysi prudce vytilo ze svých hranic. Stejnou rychlostí nastal obrat amerického postoje k Rusku: za několik měsíců se nepřátelství změnilo v přátelství.

Tato závažná změna proběhla pod záštitou dvou spolupracovníků, od nichž bychom to nečekali. Ronald Reagan byl zvolen v reakci na období zdánlivého ústupu Ameriky. Byl zvolen proto, aby potvrdil tradiční přesvědčení o její vyjimečnosti. Gorbačov, který se propracoval na výsluní v nelítostných zápasech komunistické hierarchie, byl rozhodnut, že oživi sovětskou ideologii, o jejíž převaze byl přesvědčen. Reagan i Gorbačov věřili v konečné vítězství svých stran. Mezi těmito dvěma nečekanými spolu-